

МИДХАТ РИЋАНОВИЋ

ЈЕЗИК КАО ДОБАР ДОМАЋИН —
РЕДУНДАНЦИЈА У ЉУДСКОМ ЈЕЗИКУ

Закон економичности језика прије свега је израз природне чо- векове тежње да уради што више посла са што мање напора.¹⁾ Је- зичка економичност, дакле, помаже оном ко говори да штеди енер- гију, и психичку и физичку. Међутим, типичан говорни чин је »игра у двоје« — јер неко увијек прича, а неко други слуша — па би било непоштено кад би језик помагао само једном од два »играча«. Ако је тај »играч« говорник, он би могао у својој штедњи енергије да оде тако далеко да се његов слушаалац нађе у ситуацији да само с великом муком, тј. уз велики утрощак властите енергије, одгонетне значење поруке свог партнера у говорном чину, а то заиста не би било фер. Да се то не би десило, тј. да би језик био савршено демократичан и према говорном лицу и према слушаоцу, побринуо се закон *редундан- ције*.

Редунданција (иначе латинска ријеч са значењем »обиље, претек«) обезбјеђује да сваки људски језик има на располагању много више сигнала него што је апсолутно потребно за комуницирање у нормал- ним увјетима. Као што језичка економичност помаже говорном лицу да краћењем и изостављањем елемената свог израза штеди своје »ресурсе« тако редунданција помаже слушаоцу да се не »упиње« слу- шајући свог саговорника, јер се она, као сила са супротним дјејством од економичности, побринула да он схвати свог саговорника чак и ако му промакне половина од оног што је овај испричао. Људски језик је, дакле, како би се то рекло стручним термином теорије информа- ција, чак до 50% *редундантан* (код нас се каткад употребљавају ри- јечи *залихост* и *залихостан* умјесто међународних термина *редундан- ција* и *редундантан*.) Мада на први поглед редунданција изгледа као непотребно расипништво, ускоро ћемо видјети да је она не само ко-

1) Уп. М. Риџановић: *Језик као штедиша — закон језичке еконо- мичности*, Књижевни језик, IX/1, Сарајево, 1980, 29—38.

ристан вишак од којег »глава не боли« него и неопходна залиха без које језик не би могао вршити све своје разноврсне и сложене функције у људском друштву. Језик се, дакле, захваљујући редунданцији, понаша као најбољи домаћин: он има довољно »резерви« за све прилике и неприлике. Прије него што кажем нешто о разним приликама а посебно о »неприликама« у којима добро дођу ове резерве, показаћу на једном примјеру да језик заиста јест редундантан до тако велике мјере.

Ево једне вијести из сарајевског листа »Ослобођење« од 2. априла 1980, коју ћете ви разумјети иако сам је »преполовио« на тај начин што сам изоставио свако друго слово и замијенио га цртицом (љ и њ се рачунају као једно слово):

С-У- »Е-е-г-и-в-е-т« и- С-р-ј-в- д-б-о ј- ј-ш ј-д-н п-с-о у И-а-у. П-т-и-а- ј- у-о-о- с- Д-ж-в-о- о-г-н-з-ц-ј-м з- е-е-т-и-и-а-и-у И-а-а о и-п-р-ц- о-р-м- и и-г-а-њ- д-а д-л-к-в-д- 132 К- о- К-р-у-а д- Д-р-е-д-к-н-, у у-у-н-ј д-ж-н- о- 340 к-л-м-т-р-. В-и-е-н-с- о-о- п-с-а и-н-с- 21 м-л-о- д-л-р-, а р-к и-г-а-њ- ј- 20 м-е-е-и.

Знам да сте морали уложити извјестан напор да одгонетнете садржај ове вијести. Морали сте можда да је читате и два-три пута да бисте схватили све детаље. Ипак сте одгонетнули главну поруку ове вијести. Оно што вам је омогућило да реконструишете изостављене елементе у овој поруци јесте ваше знање матерњег језика, чији један дио чине и ријечи из ове поруке, као и граматика којом су те ријечи повезане у смисаону цјелину. »Запели« сте, наравно, код оних ријечи које обично не улазе у фонд ријечи српскохрватског језика, а то су називи ирачких градова Киркук и Дербендикан, које ће повезивати Енергоинвестови далеководи. Други детаљ за који можда нисте били сигурни односи се на државу у којој је Енергоинвест добио овај посао, а која би могла бити и Ирак и Иран. Десио се, ето, да је у оба случаја појава ове ријечи у тексту изостављено баш оно кључно четврто слово, по којем се разликују називи тих двију држава. Ипак, вјерујем да је већина Сарајлија, особито оних који прате успјехе свог привредног гиганта, сигурна да се ради о Ираку. А очекивао бих да су и други читаоци прије помислили да се ради о Ираку него о Ирану, знајући каква је ситуација у овој другој земљи. Интересантно је, међутим, то да се у одгонетању назива државе и једни и други служе не строго језичким знањем, него својим знањем ванјезичке стварности. Према томе, редунданција у језику је резултат не само нашег знања матерњег језика у лингвистичком смислу, него и знања о свијету уопште. Овим другим знањем ми се обилато користимо и кад разумијевамо нормалне, »неунакажене« поруке.²⁾ Захваљујући, дакле, како знању матерњег језика тако и знању о свијету у којем живимо у најширем смислу, сви нормални

²⁾ Управо је то главни разлог зашто је немогуће направити машину која би преводила као човјек. Јер, прва половина сваког преводилачког посла јесте изврсно разумијевање текста у оригиналу. Да бисмо један компјутер »програмирали« за такво разумијевање, било би потребно похранити у њега импозантну масу разних знања о свијету уопште.

људи, као примаоци језичких порука, у стању су да реконструишу бит садржаја једне поруке и кад пречују, односно у писаном тексту превиде до половине знакова који се, по правилима сваког људског језика, морају наћи у тој поруци.

Редунданција је, иначе, сложенији феномен него што се могао стећи дојам на основу примјера који сам изнио. Тако она стоји у посебном математички одредивом односу према вјероватноћи појаве неког језичког елемента. У теорији информација ова вјероватноћа је технички појам и њена вриједност се бројчано одређује. Ако је неки језички елемент у одређеном контексту потпуно предвидив, за њега се каже да има вјероватноћу вриједности 1. Ако је вјероватноћа његове појаве у том контексту једнака вјероватноћи појаве неког другог елемента, онда кажемо да је њена вриједност $1/2$. Ако су три језичка елемента у неком контексту једнако вјероватна, онда је вјероватноћа сваког од њих $1/3$. Општа формула за израчунавање вриједности вјероватноће јесте $1/n$, гдје је n број једнако вјероватних елемената. Наравно, ствари се компликују када треба одредити вриједност вјероватноће неједнако вјероватних елемената, али у те математичке компликације овдје нећемо улазити. За нас је важно да сада истакнемо да је вјероватноћа појаве неког језичког елемента у датом контексту директно пропорционална редунданцији тог елемента. Пошто се редунданција обично изражава процентуално, каже се да је елемент који има вјероватноћу један 100% редундантан, онај чија је вјероватноћа $1/2$ редундантан је 50% , итд. Ево и неколико примјера који илуструју те односе. Ријечца да је у реченици *Хоћу... идем*, потпуно предвидива јер се на том мјесту ни једна друга ријеч не може појавити, па је зато њена вјероватноћа 1, што значи да је 100% редундантна, или потпуно сувишна за информациони садржај поруке. (Информациони садржај једног елемента поруке, који је, опет, обрнуто пропорционалан његовој вјероватноћи, мјери се јединицом која се зове бит: елемент чија је вјероватноћа $1/2$ садржи 1 бит информације.) И у многим другим реченицама ријечца да је 100% редундантна, па није чудо што се, у брзом говору, каткад скраћује, нпр., *'Оћу д' идем*, или потпуно изоставља, нпр., *'Оћеш будеш добар?*. Свака од ријечи *је* и *није* употребљена умјесто тачкица у реченици *Он... висок има вјероватноћу од $1/2$ и редундантност од 50%* (као и информациони садржај од 1 бита), што значи да би прималац поруке у којој би оно је или *није* било нејасно био у прилици да протумачи поруку на један од два начина, мада би ситуациони контекст у већини случајева сугерисао које је од два могућа тумачења вјероватније. Чињеница да је за прецизну процјену редундантности једног језичког елемента потребно узети у обзир и факторе ситуационог контекста у којем се такав елемент јавља указује како на сложеност појма редунданције тако и, опет, на тијесну повезаност и испреплетеност језика и нејезика у људском понашању и бивствовању. На жалост, мада се у модерној лингвистици истиче велики значај ситуационог контекста и других широк оквира понашања за цјеловитије сагледавање феномена људског језика, не би се могло рећи да су пронађени довољно ригорозни методи којима би се изучавале ове тако битне споне између језика и нејезика.

Сада треба рећи нешто о оним разним приликама и »неприликама« у којима »добро дође« ова силна залиха сигнала коју носи свака језичка порука, треба, дакле, одговорити на питање које се овдје логички намеће, а то је: зашто је језик развио толики степен редунданције кад, на другој страни, настоји да буде што економичнији.

Прије свега, зато што се огроман број људских порука изриче у ситуацијама гдје има много разних других шума, звукова, па и праве буке. Све се то мијеша са звуцима саме језичке поруке, оштећујући је на разне начине. Модуси људског живљења и рада тако су разноврсни да је тешко и наслутити колико се човјекових активности мора изводити у условима повећане буке. А пошто се мало која људска активност може изводити без језика, људски би језик био веома неефикасно средство људског комуницирања када би и најмањи шум могао до неразумљивости оштетити наше поруке. Да свака порука у себи не носи »црну резерву« сигнала, да нема редунданције у језику, како би се разумјели сплавари на нашим брзим ријекама, морнари у олујним морима, радници у фабричким халама, авио-механичари на аеродромима, дјеца у заглушујућем замору необуздане игре? Без редунданције, телефон, као институција, био би немогућ, јер се преко телефонске везе преноси мање од половине од укупне масе звучних таласа садржаних у једној поруци. Зато у теорији информација постоји технички термин *бука*, који се односи на све нејезичке звукове и шумеове што се могу јавити на путу између одашилића и примаоца поруке. (И тај пут има своје стручно име: зове се *комуникациони канал*.)

Једну језичку поруку може оштетити не само бука у комуникационом каналу него и други фактори који могу изазвати сметње у самом њеном извору. Јака прехлада која нам потпуно »блокира« носну дупљу може наше назалне сугласнике *м* и *н* скоро потпуно поистоветити са гласовима *б* и *д* па да кажемо нешто налик на »Дебој бе дират', дабас сап (<б) ти ужаздо болеста!« И поред такве изопачености наше поруке, наш ће слушалац, захваљујући језичкој редунданцији, схватити да желимо бити остављени на миру. Када нам странац заиста лоше говори нашим језиком, он га стално изопачава на самом извору; ипак, и таквог странца већином разумијемо. И писмена порука може бити оштећена на самом извору: нечитким рукописом ако је руком писана, лошом машином, папиром и индигом ако је куцана, лошим тиском ако је штампана. Опет, ако су текстови писани на матерњем нам језику и ако су још такви да знамо шта у њима очекујемо, већином ћемо »дешифровати« и веома нечитке текстове. За све то треба захватити редунданцији језика. Сад нам постаје јасније зашто руком писано писмо на страном језику који још добро не знамо мора бити непријекорно читко да бисмо га разумјели: наше знање страног језика није довољно да реконструирамо оне елементе поруке који су рукописом оштећени. Дакле, поред оштећења која језичка порука може претрпјети у комуникационом каналу, она може бити различито оскрнављена и у самом процесу свог настанка. Посљедице су, међутим, у оба случаја исте, па теоретичари информација и ову другу врсту сметњи зову *буком*. Ако је, ипак, потребно разликовати ове двије врсте буке, прву зову *бука у каналу*, а другу *бука у*

коду. Таква употреба ријечи »бука« знатно проширује њено значење у односу на оно које има у свакодневној употреби. Зато једном новажлији у теорији информација може бити тешко да се навикне да, рецимо, нечији вјечни шапат у говору, који може настати као посљедица неких хроничних обољења ларинкса, зове — буком!

У вези са буком у коду треба истаћи још једну врсту предности коју имамо од редунданције људског језика. Кад не би било редунданције, свака, па и најмања промјена кода стварала би »буку у коду«, која би била довољна да онемогући разумијевање. То би значило, на примјер, да би нам сваки дијалект матерњег језика чији је код друкчији од кода нашег дијалекта,³⁾ био исто тако неразумљив као и било који страни језик. Међутим, захваљујући редунданцији, сваки нормалан човјек у стању је да разумије, као члан одређене језичке заједнице, импозантно богату скалу разних дијалеката, нарјечја, говора, социолеката, регистара, стилова, развојних и других варијетета. (Развојни варијетети језика су они сукцесивни подсистеми који се јављају у дјечјем говору до његовог прерастања, у доби од дјететових 5—6 година, у језички систем одраслих.) Наравно да се код неког од разних варијетета матерњег нам језика може толико удаљити од кода нашег дијалекта да буку у коду не може надокнадити уобичајена 50 постотна редундантност људског језика. Такав нам дијалект »нашег« језика онда постаје тешко разумљив и само је у социолошком смислу дијалект »истог« језика. Но, и унутар лако разумљивих дијалеката и варијетета матерњег нам језика обично постоји велико богатство које чини језик невјероватно флексибилним, а које је омогућено управо својством редунданције људског језика. Овом флексибилношћу нарочито се може лијепо окористити сценски умјетник, јер му она омогућава да финим и »безопасним« промјенама кода изрази неизмјеран број људских социолошких и психолошких категорија и нијанси.

LANGUAGE AS A GOOD HOUSEKEEPER — REDUNDANCY IN HUMAN LANGUAGE

Summary

The article sets out some basic information about the notion of *redundancy* and the related notions of *noise* (both *channel noise* and *code noise*), *probability* and *information content*. Illustrations from Serbo-Croat are provided, along with some implications of the principle of redundancy for practical uses of language.

³⁾ Многи лингвисти обично употребљавају термин *дијалект* да означе било које варијетет једног језика који, у лингвистичком смислу, чини заокружену цјелину. Они тај термин редовно употребљавају без икаквих *вриједносних импликација*. Према томе, њима је и најузвишенији књижевни језик само један дијалект који није нимало бољи од каквог »ниског« дијалекта, па макар се радило и о жаргону окорјелих криминалаца. Као што ни један језик није бољи од једног другог језика, тако ни један дијалект није бољи од било којег другог дијалекта истог језика.